

ANDRZEJ GŁADYSZ

NIEISTNIEJĄCE ORGANY
FIRMY BRACI RIEGER Z KARNIOWA
W KOŚCIELE PW. ŚW. JAKUBA APOSTOŁA W TUCHOWIE.
ANALIZA INSTRUMENTOZNAWCZA*

INEXISTENT ORGANS OF THE RIEGER BROTHERS FROM KRNOV
IN THE CHURCH OF ST. JACOB IN TUCHOW.
INSTRUMENTOLOGICAL ANALYSIS

A b s t r a c t. In the article is carried out an instrumentological analysis of the Rieger Brothers of Jägerndorf (Krnov) organ dismantled in August 2015. The instrument, built in the Tuchów parish church 100 years ago, is part of the company's numerous organs in the Tarnow diocese and in Poland in general.

The first part of the article outlines the circumstances of assembly and repairs of the organs until they are dismantled. The second part focuses on the description of the instrument: chorus, case, bellow, console, tracker action, windchest, and instrumentation, along with a schematic display of the pipe system inside the cabinet. The third part is an analysis of the sound structure including the discussion of vertical and horizontal scale and the membership of individual voice families.

Key words: organs; Gebrüder Rieger; parish church of St. Jacob in Tuchow.

Dr ANDRZEJ GŁADYSZ – Katedra Instrumentologii, Instytut Muzykologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. Adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: agladysz@kul.pl

ANDRZEJ GŁADYSZ, PhD – Department of Instrumentology, Institute of Musicology, The John Paul II Catholic University of Lublin; e-mail address: agladysz@kul.pl

* Niniejszy tekst jest pokłosiem konferencji „Śląskie Organy V” zorganizowanej w Instytucie Muzykologii Uniwersytetu Opolskiego 5 kwietnia 2017 r.

1. WPROWADZENIE

Prace inwentaryzacyjne nad instrumentarium organowym mają stosunkowo krótką tradycję. Na szerszą skalę rozpowszechniły się w 2. połowie XX wieku, a ważnym ośrodkiem, który opracował metodę badań, jest Katedra Instrumentologii Instytutu Muzykologii KUL¹. Podobnie wygląda stan badań nad działalnością firmy organmistrzowskiej Rieger na ziemiach dzisiejszej Polski. Mimo licznych prac monograficznych, zagadnienie wciąż pozostaje nieopracowane². A należy podkreślić, że do roku 1958 zakład wybudował na terenie powojennej Polski blisko 300 organów³.

Dzieje instrumentu, poddawanego analizie instrumentoznawczej w niniejszym szkicu, zostały przedstawione w artykule autora poświęconym organom

¹ Szczególne zasługi w tym względzie położył założyciel Katedry Instrumentologii, ks. prof. KUL dr hab. Jan Chwałek (np.: *Cechy i kryteria organów zabytkowych*, w: *Organy zabytkowe. Materiały konserwatorskie* PKZ, red. A. Michałowski, Warszawa 1972, s. 5-13; *Budowa organów. Wprowadzenie do inwentaryzacji i dokumentacji zabytkowych organów w Polsce*, cz. 1-2, Ministerstwo Kultury i Sztuki. Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, Warszawa 1971 (wyd. 2: Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1973); *Nutowy zapis skali poziomej i pionowej w organach*, w: *Organy i muzyka organowa*, t. 7, red. J. Krassowski i in., Akademia Muzyczna w Gdańsku, Gdańsk 1988, s. 273-290; *Organowe głosy wielorzędowe*, w: *Organy i muzyka organowa*, t. 13, red. J. Krassowski i in., Akademia Muzyczna w Gdańsku, Gdańsk 2006, s. 350-363) oraz prof. KUL dr hab. Maria Szymanowicz, pełniąca obecnie jej kierownictwo (m.in.: *Inwentaryzacja zabytkowych organów w Polsce. Cel i dokonania*, „Liturgia Sacra” 1996, nr 1-2, s. 87-94; *Za czy przeciw zabytkowym organom? Spojrzenie inwentaryzatora zabytków i organistki*, w: *Muzyka i śpiew liturgiczny*, red. J. Zimny, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz 2002, s. 173-180).

² Tylko o działalności firmy Braci Rieger z Karniowa zob.: J. CZEKANOWSKI, *Dyspozycja i menzury głosów organów Riegera w kościele św. Pawła w Lublinie*, Lublin 1974, mps pracy mgr w AU KUL; M. GNIADY, *Multiplexorgel Braci Rieger w kościele p.w. św. Jana Kantego w Żoźli. Rozwiązania konstrukcyjne i wolumen brzmieniowy*, Lublin 1983, mps pracy mgr w AU KUL; W. FALK, *Zabytkowe organy województwa bielskiego w badaniach inwentaryzacyjnych – ze szczególnym uwzględnieniem działalności firmy Gebrüder Rieger – Jägerndorf*, w: *Organy na Śląsku*, red. J. Gembalski, Akademia Muzyczna w Katowicach, Katowice 1984, s. 73-98; B. WAŁACH, *Struktura brzmieniowa organów firmy Gebrüder Rieger wybudowanych na terenie Polski odnotowanych w katalogu „K.U.K. Hof-Organ-Fabrik Gebrüder Rieger”*, Lublin 1993, mps pracy mgr w AU KUL; M. MAREK, *Struktura brzmieniowa organów firmy Gebrüder Rieger w kościele pod wezwaniem św. Mikołaja w Bielsku-Białej (studium historyczno-instrumentoznawcze)*, Lublin 1999, mps pracy mgr w AU KUL; W. FALK, *Firma Gebrüder Rieger – historia i znaczenie w rozwoju europejskiego budownictwa organowego, na podstawie unikalnego katalogu i materiałów reklamowych firmy*, w: *Organy na Śląsku*, t. 2, red. J. Gembalski, Akademia Muzyczna w Katowicach, Katowice 2000, s. 209-226; M. SZYMANOWICZ, *Działalność firmy Gebrüder Rieger na Ziemi Radomskiej*, w: *Śląskie organy*, t. 1, red. G. Poźniak, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2007, s. 75-80; J. Bęś, *Organy firmy Gebrüder Rieger z 1896 roku w bazylice Matki Bożej Bolesnej w Jarosławiu*, Lublin 2010, mps pracy lic. w AU KUL i in.

³ P. MATOGA, *Działalność firmy Rieger na terenie Prowincji pw. Matki Bożej Anielskiej Zakonu Franciszkanów-Reformatów*, w: *Śląskie Organy*, t. 5, red. G. Poźniak, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2017, s. 15.

w kościołach dekanatu tuchowskiego⁴. Ważną konkluzją badań historycznych nad tuchowskimi organami jest ustalenie daty montażu w Tuchowie na 1915-1916 rok⁵. Zapewne postawienie nowych organów, wykonanych przez firmę Braci Rieger z Karniowa, wiązało się z usunięciem poprzedniego instrumentu, wybudowanego w 1800 roku⁶. Zachowano dawną, zabytkową szafę, a także prawdopodobnie wykorzystano część starych elementów⁷. Potwierdzeniem terminu budowy, obok ustaleń M. Babnisa⁸ i autora niniejszego tekstu, może być notatka na temat zniszczeń wojennych przedstawiona przez tuchowskiego organistę, Józefa Sowińskiego, 21 października 1916 roku⁹. Nie daje wprawdzie informacji na temat instrumentu, ale potwierdza znaczne straty, jakimi został dotknięty Tuchów w latach 1914-1916, w ramach toczonych w okolicach miasta działań wojennych¹⁰.

Fot. 1. Kościół pw. św. Jakuba Apostoła w Tuchowie (zdj. www.galeria.tuchow.pl)

⁴ A. GŁADYSZ, *Organy w kościołach dekanatu tuchowskiego diecezji tarnowskiej do 1918 roku*, w: *Studia Organologica*, t. 5, red. M. Szymanowicz, Polihymnia, Lublin 2016, s. 107-126. Zob. także: A. GŁADYSZ, *Organy śląskiej firmy braci Rieger z Karniowa w kościele św. Jakuba w Tuchowie*, „Tuchowskie Wieści” 2016, nr 3, s. 29-31.

⁵ A. GŁADYSZ, *Organy w kościołach dekanatu tuchowskiego*, s. 114.

⁶ Tamże, s. 113.

⁷ Mogą o tym świadczyć daty z końca XVIII w. wyryte na piszczałkach.

⁸ M. BABNIS, *Kultura organowa Galicji ze szczególnym uwzględnieniem działalności organmistrza lwowskiego Jana Śliwińskiego*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej, Słupsk 2012, s. 427.

⁹ Archiwum Parafii św. Jakuba w Tuchowie (dalej AP w Tuchowie), *Wykaz szkód wyrządzonych organiście w Tuchowie z 21.10.1916*. Organista stracił w wyniku działań wojennych m.in. dwa fortepiany oraz nuty o wartości kolejnych dwóch instrumentów.

¹⁰ Por. S. OBRZUT, *Kościół parafialny pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła w Tuchowie*, w: *Kamienie milowe. Tuchowskie jubileusze końca wieku*, red. J. Kozioł, Mała Poligrafia Redemptorystów, Tuchów 2000, s. 79.

Już w 1929 roku Komitet Kościelny, na wniosek proboszcza, uchwalił wiele remontów, a pośród nich wyreperowanie organów. Wszystkie naprawy kosztowały 18.235 zł¹¹. Kolejna inwestycja przypadła na czas II wojny światowej, gdy w sierpniu 1941 roku Mieczysław Mrocha (Mroczo? – nazwisko niemal nieczytelne – A.G.) z Zarzecza nad Wisłą (Śląsk Cieszyński) wykonał naprawę i strojenie¹². Jednakże już w 1944 roku organy ponownie wymagały poprawy oraz były rozstrojone¹³. Tym razem remont wykonał organmistrz z Piotrkowa, Andrzej Rudziński, jesienią 1946 roku¹⁴. Z biegiem czasu, dzięki staraniom Rady Parafialnej, organy zaopatrzone w motor elektryczny, który wykonała firma Przybyłowicza z Gorlic za cenę 80.000 w 1949 roku. Po trzech latach od tej modernizacji instrument remontował i stroił miejscowy organista Wojciech Grzanka¹⁵, zaś w marcu 1953, nieznany z nazwiska, organista z Przemyśla zainstalował tremolo w organach za cenę 1.500 zł¹⁶. Stąd też nie dziwi fakt, że wizytacja kanoniczna przeprowadzona w tym roku wykazała instrument w dobrym stanie¹⁷. Również po trzech latach wykonano kolejne prace przy instrumencie. Tym razem „sprawiono nowy motor do organów – silniejszy za cenę 1.000 zł”¹⁸. Jednakże inwestycja ta okazała się nietrafiona, gdyż już jesienią 1957 roku motor do organów spalił się. Został przewinięty i opatrzonej automatem przez niejakich Kędziora i Sasa, za cenę 1.500 zł¹⁹.

¹¹ AP w Tuchowie, *Kronika Parafii Tuchowskiej*, t. 1, s. 42.

¹² Informacja zapisana na piszczałce D w głosie Cello odnaleziona podczas oględzin instrumentu w 2010 r.

¹³ ADT, LT XXVI, Akta Lokalne: Parafia Tuchów – św. Jakuba 1936-1946, *Inwentarz Kościoła parafjalnego i probostwa w Tuchowie. Rok 1944*, s. 2.

¹⁴ Na piszczałce głosu Subbas 16' zachowała się inskrypcja o remoncie z datą 12.11.1946. Informacja od M. Jakubowskiego (14.08.2015). Organmistrz ten działał m.in. na terenie diecezji radomskiej, remontując organy w Chlewiskach (1942) oraz budując w Starachowicach (ok. 1950). Zob. M. SZYMANOWICZ, *Organy w kościołach diecezji radomskiej. Historia i stan obecny*, Polihymnia, Lublin 2006, s. 302, 310.

¹⁵ ADT, Ankiety dotyczące organów – 1971, *Ankieta z Parafii św. Jakuba w Tuchowie*.

¹⁶ AP w Tuchowie, *Kronika Parafii Tuchowskiej*, t. 1, s.121. Niewykluczone, że chodzi o Stanisława Czachora, organistę z kościoła Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Tuchowie, który ukończył Salezjańską Szkołę Organistowską w Przemyślu, a na posadzie organisty w Sanktuarium zasiadał od sierpnia 1945 roku. Por. J. GŁADYSZ, *Życie muzyczno-liturgiczne*, s. 157-158.

¹⁷ ADT, OB III, Wizytacje kanoniczne 1953, 4. dek. Tuchów, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii św. Jakuba*, s. 4.

¹⁸ AP w Tuchowie, *Kronika Parafii Tuchowskiej*, t. 1, s. 153.

¹⁹ Tamże, s. 167.

Od tego remontu częstotliwość prac nad organami najprawdopodobniej zmalała, gdyż mamy o wiele mniej informacji na ten temat. Jeszcze w 1964 roku, podczas wizytacji kanonicznej, organy znajdowały się w dobrym stanie. Podkreślano zamontowanie napędu elektrycznego²⁰. Prawdopodobnie w 1969 roku dokonano kolejnego remontu instrumentu²¹. Nie znamy nazwiska organmistrza naprawiającego wówczas tuchowskie organy. Trudno określić prace wykonane, ale najprawdopodobniej polegały one na strojeniu i czyszczeniu instrumentu, gdyż już w 1971 roku organy nadawały się jednak do kolejnego czyszczenia²². Wskazywano również na potrzebę wymiany mieszków, ponownego strojenia oraz konserwacji ze względu na poważne uszkodzenia przez kornika bogatej ornamentyki prospektu. Pojawiały się sugestie na temat rozbudowy, a nawet budowy nowego instrumentu²³. W ankiecie z wizytacji biskupiej w 1975 roku zalecony został remont i strojenie organów²⁴. Nie wiadomo kiedy dokładnie został on przeprowadzony, jednak na pewno stało się to przed rokiem 1981, kiedy to w kwestionariuszu wizytacyjnym takie czynności podane są jako wykonane zgodnie z zaleceniami²⁵. W końcu sierpnia 1984 roku został przeprowadzony kolejny remont organów. Jak zapisał kronikarz ks. proboszcz Franciszek Kukła: „Czas robi swoje i dlatego taki remont trzeba było przeprowadzić”. Dokonał go Eugeniusz Grzanka, organista ze Złotej, przy współudziale swojego ojca organisty Wojciecha Grzanki²⁶.

Niestety jego rezultaty były krótkotrwałe, gdyż w 1985 roku doszło do katastrofy budowlanej, która groziła zawaleniem się kościoła. Podjęte w latach 1988-1989 prace remontowe wpłynęły negatywnie na stan instrumentu²⁷. W późniejszych latach korekt stroju dokonywał co jakiś czas Eugeniusz Grzanka.

²⁰ ADT, OB III, Wizytacje kanoniczne 1964, 4. dek. Tuchów, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii św. Jakuba*, s. 4.

²¹ AP w Tuchowie, *Kronika Parafii św. Jakuba w Tuchowie*, t. 2, luźna kartka zawierająca plan spotkania z Radą Parafialną w 1969 roku.

²² ADT, Ankiety dotyczące organów – 1971, *Ankieta z Parafii św. Jakuba w Tuchowie*.

²³ Tamże.

²⁴ ADT, OB III, Wizytacje kanoniczne 1975, 4. dek. Tuchów, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii św. Jakuba, kartka luźna nt. wykonanych prac i dalszych zamierzeń*.

²⁵ ADT, OB III, Wizytacje kanoniczne 1981, 4. dek. Tuchów, *Kwestionariusz wizytacyjny parafii św. Jakuba*, s. 4.

²⁶ AP w Tuchowie, *Kronika Parafii św. Jakuba w Tuchowie*, t. 2, s. 191.

²⁷ AP w Tuchowie, *Dokumentacja powykonawcza z przeprowadzonych prac ratujących zagrożony katastrofą budowlaną parafialny kościół pw. św. Jakuba w Tuchowie w Diecezji Tarnowskiej*. Rozmowa ze Stanisławem Romanowskim, organistą w Tuchowie w latach 1972-1995 w dn. 10.02.2017.

Fot. 2. Organy podczas prac remontowych w 1989 r.²⁸

Należy również wspomnieć, że niewykluczone iż firma Riegerów, czy raczej organmistrzowie, remontujący później instrument, wykorzystali stare piszczałki z poprzednich lub po prostu innych organów, gdyż na piszczałkach g¹ i c¹ w głosie Rauszkwinta odnotowano zapis „1782”, który może być datą wykonania²⁹.

Z biegiem czasu stan instrumentu znacząco się pogarszał. W wyniku aktywności drewnojadów doszło m.in. do złamania klawisza pedałowego w trakcie użytkowania instrumentu. Pomimo tego, ze względu na konieczność podjęcia innych inwestycji, pilniejszych ze względów bezpieczeństwa, nie przeprowadzono remontu organów. Doprowadziło to do zniszczenia instrumentu w stopniu niemal uniemożliwiającym jego użytkowanie w celach liturgicznych. W związku z tym faktem nowy proboszcz parafii św. Jakuba Apostoła w Tuchowie, ks. Alfons Górowski³⁰, podjął decyzję o rozebraniu organów i budowie nowego instrumentu, z zachowaniem zabytkowej szafy organowej z 1800 roku.

W dniach 4-9 sierpnia 2015 roku instrument został zdemontowany przez firmę organmistrzowską Mirosława Jakubowskiego z Włocławka. Materiał dźwiękowy oraz elementy traktury zostały złożone w budynkach gospodarczych parafii. Podjęto również rozmowy z firmą M. Jakubowskiego dotyczące budowy organów mechanicznych (2M+P) o dyspozycji liczącej ok. 20 głosów, odpowiadającej charakterowi XVIII-wiecznego kościoła i rokokowego prospektu.

Obecnie trwają prace konserwatorskie nad zabytkową szafą oraz konsultacje dotyczące nowych organów, których budowę ma zrealizować Mirosław Jakubowski z Włocławka.

²⁸ Tamże, s. 35, fot. 17.

²⁹ Oględziny instrumentu w 2010 i 2015 r. Rozmowa z Mirosławem Jakubowskim 10.08.2015.

³⁰ Ks. Alfons Górowski objął tuchowskie probostwo jesienią 2012 r.

2. OPIS INWENTARYZACYJNY

Chór muzyczny i szafa organowa

Murowany chór muzyczny o szerokości 8,80 m i głębokości 4,55 m jest położony naprzeciwko głównego ołtarza, nad głównym wejściem do kościoła. Balustrada murowana.

Instrument ma jedną szafę organową umieszczoną w centralnej części chóru – o szerokości 4,60 m, głębokości 1,85 m i wysokości 7,20 m. Przylega ona do tylnej ściany kościoła.

Architektonika i wystrój plastyczny prospektu

Prospekt rokokowy z 1800 roku. Architektoniczny, zdobiony dekoracją snycerską, marmoryzowany, o wklęsło-wypukłym konturze, jednosekcyjny z atrapą części górnej, pięcioosiowy, trójwieżyczkowy. Wieżyczka środkowa dwukondygnacyjowa. Wieże zwieńczone zredukowanym belkowaniem. Segmenty środkowe obniżone.

Podstawa prospektu drewniana, marmoryzowana.

Fot. 3. Prospekt organów z 1800 roku wykorzystany przez firmę Braci Rieger (zdj. W. Chrzanowski)

Miech

Miech pływakowy o wymiarach 2,00 x 1,40 m był zlokalizowany w prawej części szafy patrząc od ołtarza, pod wiatrownicami Pedalu i I Manuału. Na zewnątrz szafy organowej było urządzenie do kalikowania nożnego, ale zostało zabudowane praktykablami dla parafialnego chóru męskiego.

Stół gry

Fot. 4. Stół gry (zdj. M. Jakubowski)

Kontuar wolnostojący ustawiony był na środku chóru. Wyposażono go w dwie klawiatury ręczne oraz jedną nożną. Grający zwrócony był przodem do ołtarza.

Nad klawiaturami znajdowały się włączniki głosów w kolejności od lewej do prawej: Pedal, I Manuał, II Manuał.

Zakres klawiatur:

I i II Manuał: C – f³ (54 klawisze)

Pedal: C – d (27 klawiszy)

Urządzenia dodatkowe:

Powyżej włączników głosów znajdowały się szpilki dwóch wolnych kombinacji, zaś pod klawiaturą I Manuału umieszczono ręczne przełączniki: AP, kasownik, I, II, R, kasownik, P, F, T. Nad klawiaturą pedałową były położone dźwignie nożne: Decrescendo, Schwelwer M II.

Włącznik tremolo zainstalowano w marcu 1953 roku i umieszczono za plecami grającego, na szafie organowej.

Traktura i wiatrownice

W organach zastosowano pneumatyczną trakturę gry i registratury, z kilkukrotnymi przebudowami. Należy zwrócić przy tym uwagę na kanały powietrzne, które zostały w całości wykonane z rozcinanych, drażonych i łączonych oraz oklejanych papierem połówek drewnianych. Najmniejsze z nich mają średnicę 6 mm, a wewnętrzny kanalik 2 mm. Rurki drewniane na łączeniach są wprowadzane w kostki i przedłużane pod kątem prostym. Tylko w momencie wejścia do wiatrownicy rurki były zastępowane kilkucentymetrowymi, giętymi elementami ołowianymi.

Fot. 5. Wnętrze organów (zdj. M. Jakubowski)

Każda sekcja była ustawiona na osobnej wiatrownicy stożkowej. Zespół brzmieniowy Pedalu ulokowano w prawej części szafy, prostopadle do prospektu. Piszczalki ustawiono chromatycznie, w grupach po 2-3, maleją od ściany w kierunku kościoła. Sekcja I Manuału znajdowała się w środkowej części szafy. Piszczalki ustawiono chromatycznie, równoległe do prospektu, maleły od prawej do lewej strony, patrząc od ołtarza. W prospekcie umieszczone zostały piszczałki głosów: Pryncypał 8' oraz Oktawbas 8'.

Fot. 6. Sekcje I Manuału i Pedalu (zdj. M. Jakubowski)

Sekcja II Manuału znajduje się w tylnej części szafy, za żaluzją, przylegała do ściany kościoła. Piszczalki ustawiono chromatycznie, równoległe do prospektu, malejąco od prawej do lewej strony, patrząc od ołtarza.

Dyspozycja

I Manuał:

1. Pryncypał 8'
2. Bourdon 16'
3. Gamba 8'
4. Flet major 8'
5. Oktawa 4'
6. Violina 4'
7. Rauszkw.[inta] podw. 2x (2 ²/₃')

II Manuał (żaluzjowy):

8. Salicjonał 8'
9. Vox coelestis 8' (od 2 C)
10. Rurplet 8'
11. Dolce 4'

Pedał:

12. Subbas 16'
13. Cello 8'
14. Oktawbas 8'

W instrumencie zastosowano pięć ekstensji:

w Pedale: Subbas 16' – Oktawbas 8'

w I Manuale: Pryncypał 8' – Oktawa 4', Bourdon 16' – Flet major 8', Gamba 8' – Violina 4'

w II Manuale: Salicjonał 8' – Dolce 4'

Połączenia: I-P, II-P, II-I, Super II-I (niepełny), Sub II-I (niepełny)
 Urządzenia dodatkowe: Tremolo, Piano, Mezzoforte, Forte (Tutti), Crescendo,
 Decrescendo, Schwelwer M II

W organach zastosowano jeden głos wielorzędowy:
 I Manual – Rauszkw.[inta] podw. ($2 \frac{2}{3}'$)

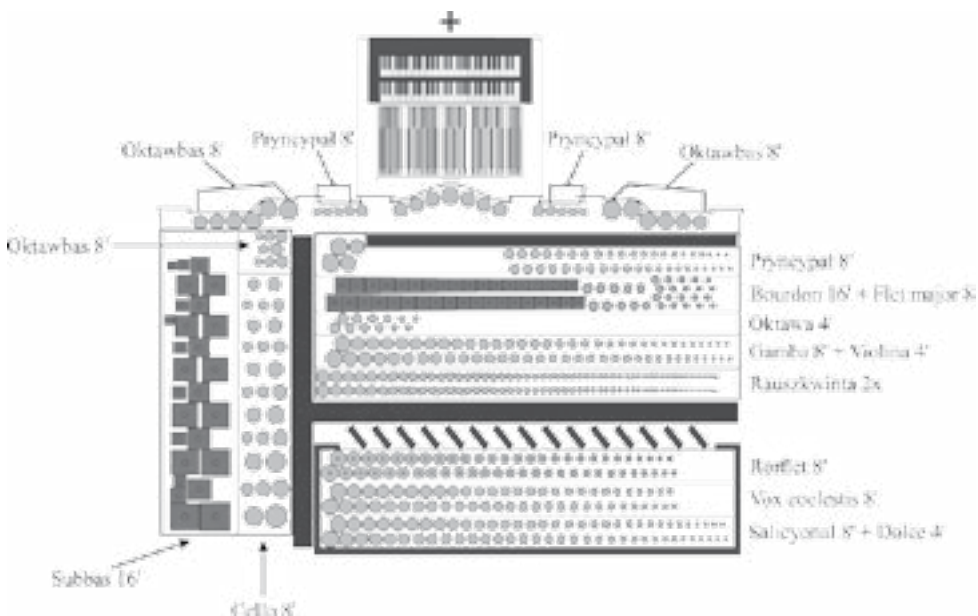
Głos wielorzędowy

Rauszkwinta podw. ($2 \frac{2}{3}'$) w I Manuale:

$2 \frac{2}{3}'$ >

2' >

1 C 5 F

Wyk. 1. Rzut poziomy organów Braci Rieger w Tuchowie (rys. P. Guldziński)

STRUKTURA BRZMIENIOWA

Piramida głosów³¹:

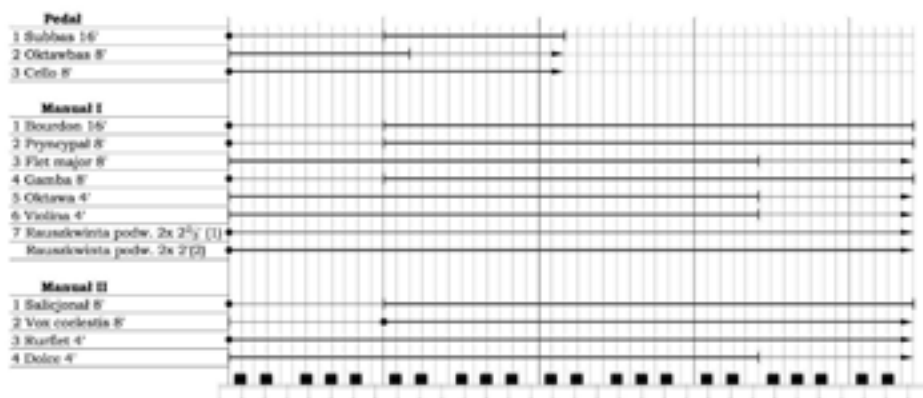
$$\begin{array}{c}
 2' \\
 2\frac{2}{3}' \\
 (4') (4\frac{2}{3}') (4') \\
 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' (8') (8') \\
 16' 16'
 \end{array}$$

Analiza pod względem wysokości brzmienia:

Tab. 1. Zestawienie pod względem wysokości brzmienia

Rodzaj głosu	Wysokość brzmienia	I Manual		II Manual		Pedał		Razem	
		l. rz.	%	l. rz.	%	l. rz.	%	l. rz.	%
Zasadnicze	16'	1	14,3	–	–	1	33,3	2	14,4
	8'	3	42,8	3	75	2	66,7	8	56,8
	4'	2	28,6	1	25			3	21,6
Wielorzędowe	2 ^{2/3} '	1	14,3	–	–	–	–	1	7,2
	2'	1						1	
Razem		7	100	4	100	3	100	14	100

Analizowana dyspozycja została najliczniej obsadzona głosami 8' (8 głosów, co daje 56,8% całej dyspozycji). Występuje tylko jeden głos wielorzędowy: 2^{2/3}' (7,2% całej dyspozycji).

Wyk. 2. Skala pionowa organów w kościele pw. św. Jakuba Apostoła i Ewangelisty w Tuchowie

³¹ W nawiasie ujęto głosy powstałe w wyniku ekstensji.

Tab. 2. Zestawienie zakresów brzmienia

Zakres / Wysokość	Zakres I 1C-1H		Zakres II 2C-3D		Zakres III 3Dis-5f	
	L. rz.	%	L. rz.	%	L. rz.	%
16'	2	14,3	2	13,3	1	8,3
8'	6	42,9	7	46,7	5	41,7
4'	4	28,6	4	26,8	4	33,4
2 ² / ₃ '	1	7,1	1	6,7	1	8,3
2'	1	7,1	1	6,7	1	8,3
Razem	14	100	15	100	12	100

Instrument ma trzy zakresy brzmienia:

I. 1C-1H (14 rz.); **II.** 2C-3D (15 rz.); **III.** 3Dis-5F (12 rz.).

Najliczniej obsadzono rząd 8' (zakres II), a najrzadziej obsadzone były rzędy 2 ²/₃ ' (zakres I-III), 2' (zakres I-III) oraz 16' (zakres III).

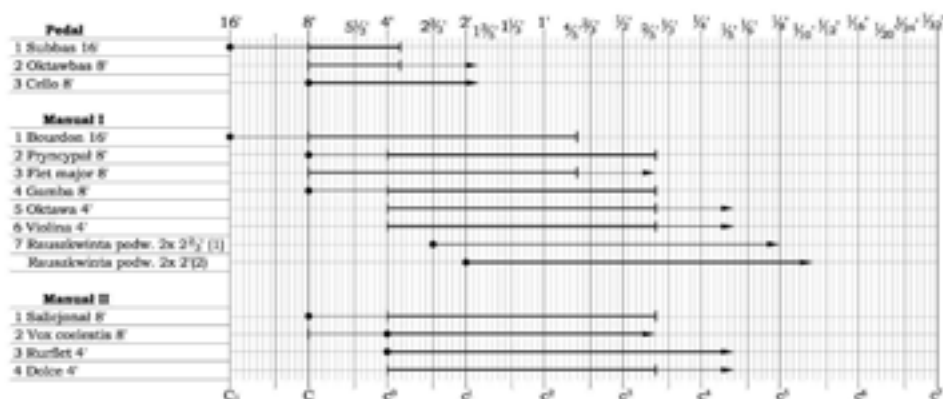
Skala pionowa organów przy użyciu wszystkich głosów w poszczególnych sekcjach przedstawiała się następująco:

– w całym przebiegu klawiatury pedałowej na każdy klawisz przypadały trzy piszczałki. Skala pionowa obejmowała jedną oktawę;

– w przebiegu klawiatury I Manuału liczba piszczałek była stała i wynosiła 8. Skala pionowa obejmowała trzy oktawy;

– w przebiegu klawiatury II Manuału liczba piszczałek w zakresie 1C-1H wynosiła 3, a w zakresie 2C-5F – 4. Skala pionowa obejmowała jedną oktawę.

Skala pionowa dla całego instrumentu była stała w całym przebiegu klawiatury i wynosiła trzy oktawy.

Wyk. 3. Skala pozioma organów w kościele pw. św. Jakuba Apostoła i Ewangelisty w Tuchowie

Skala pozioma organów obejmowała siedem oktaw + kwartę czystą i mieściła się w zakresie \underline{C} – f^5 . Najliczniej obsadzona była oktawa mała, a najrzadziej oktawa pięciokreślna.

Analiza pod względem przynależności do rodzin głosowych:

Zespół brzmieniowy organów kościoła parafialnego pw. św. Jakuba Apostoła w Tuchowie składał się z czternastu głosów rozdzielonych na dwa Manuały i Pedał (choć przy uwzględnieniu ekstensji podanych powyżej, tylko z dziewięciu głosów).

Głosy zostały podzielone pomiędzy sekcje brzmieniowe w następujących ilościach:

- I Manuał – 7 głosów
- II Manuał – 4 głosy
- Pedał – 3 głosy

W dyspozycji organów wykorzystano głosy z następujących rodzin:
 PRYNCYPAŁOWE – Pryncypał 8', Oktawa 4', Rauszkw. podw. $2x 2^{2/3}$,
 FLETOWE – Subbas 16', Bourdon 16', Oktawbas 8', Flet major 8', Rurflet 8'
 SMYCZKOWE – Cello 8', Gamba 8', Salicjonał 8', Vox coelestis 8', Violina 4',
 Dolce4'

Tab. 3. Zestawienie pod względem przynależności do rodzin głosowych zgodnie z manubriami

Rodzina głosów	Manuał I		Manuał II		Pedał		Razem	
	l. gł.	%.	l. gł.	%	l. gł.	%	l. gł.	%
Pryncypałowe	3	100	–	–	–	–	3	21,4
Fletowe	2	40	1	20	2	40	5	35,7
Smyczkowe	1	20	3	60	1	20	6	42,9
Razem	7	100	4	100	3	100	14	100

Po przeprowadzeniu analizy wykorzystania rodzin głosowych można zauważyć, że najliczniejszą grupę stanowią głosy smyczkowe (6 głosów – 42,8% dyspozycji), a najmniej liczne są głosy fletowe i kryte charakterystyczne (po 2 głosy – 14,3% dyspozycji).

Gdy jednak uwzględnione zostaną ekstensje, faktyczne proporcje rodzin głosowych ulegną zmianie³².

PRYNCYPAŁOWE – Pryncypał 8', (Oktawa 4'), Rauszkw. podw. $2 \times 2^{2/3}$ '
 FLETOWE – Subbas 16', Bourdon 16', (Flet major 8'), (Oktawbas 8'), Rurplet 8'
 SMYCZKOWE – Cello 8', Gamba 8', Salicjonał 8', Vox coelestis 8', (Violina 4'),
 (Dolce 4')

Tab. 4. Zestawienie pod względem przynależności do rodzin głosowych zgodnie ze stanem faktycznym

Rodzina głosów	Manuał I		Manuał II		Pedał		Razem	
	l. gł.	%	l. gł.	%	l. gł.	%	l. gł.	%
Pryncypałowe ^a	2	50	–	–	–	–	2	22,2
Fletowe	1	33,3	1	33,3	1	33,4	3	33,3
Smyczkowe	1	25	2	66,7	1	50	4	44,5
Razem	4	100	3	100	2	100	9	100

^a Z zaznaczeniem, że Rauszkwinta jest głosem dwurzędowym.

3. PODSUMOWANIE

Prace organmistrzowskie związane z zabytkowymi instrumentami zawsze budzą wiele kontrowersji. Podobnie było i w tym przypadku³³. Długo ważyły się losy organów Braci Rieger w Tuchowie. Ostatecznie podjęto decyzję o budowie nowego instrumentu z zachowaniem ponad dwustuletniej szafy. Mimo wątpliwości, po wnikliwej analizie należy uznać, że taka decyzja może być słuszna. Oczywiście organy przedstawiały znaczną wartość historyczną, ale wciąż na terenie południowej Polski jest dużo riegerowskich instrumentów utrzymanych w zdecydowanie lepszym stanie. Po wtóre, liczne ingerencje w elementy konstrukcyjne organów w sposób znaczący wpłynęły na ich oddalenie od oryginału³⁴. Prowadzone remonty i strojenia okazywały się zwykle krótkotrwałe.

³² W nawiasie wskazano głosy powstałe w wyniku ekstensji.

³³ Mimo że sam instrument (poza szafą) nie był pod opieką konserwatora zabytków.

³⁴ Łącznie odnotowano ich 11 w ciągu 55 lat (1929, 1941, 1946, 1949, 1952, 1953, 1956, 1957, 1969, przed 1981, 1984).

Przyczyniły się również do rozplenienia drewnojadów, które dokonały ogromnych zniszczeń i doprowadziły do znaczącej degradacji instrumentu, która była sygnalizowana już w latach 70. XX wieku. O fatalnym stanie użytkowym organów (mimo wciąż przyjemnego brzmienia) zdecydował najpewniej ponad trzydziestoletni (od 1984 roku) okres bez poważniejszych prac remontowych przy niezbyt już nowym instrumencie.

U progu XXI wieku instrument regularnie ulegał awariom, ale inne konieczne prace uniemożliwiły podjęcie gruntownej renowacji organów³⁵. Pozostaje wobec tego czekać na nowy instrument i mieć nadzieję na to, że zostanie on, po przykrych doświadczeniach poprzednika, otoczony troskliwą i regularną opieką.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- ADT, Ankiety dotyczące organów – 1971, Ankieta z Parafii św. Jakuba w Tuchowie.
ADT, LT XXVI, Akta Lokalne: Parafia Tuchów – św. Jakuba 1936-1946, Inwentarz Kościoła parafjalnego i probostwa w Tuchowie. Rok 1944.
ADT, OB III, Wizytacje kanoniczne 1953, 4. dek. Tuchów, Kwestionariusz wizytacyjny parafii św. Jakuba.
ADT, OB III, Wizytacje kanoniczne 1964, 4. dek. Tuchów, Kwestionariusz wizytacyjny parafii św. Jakuba.
ADT, OB III, Wizytacje kanoniczne 1975, 4. dek. Tuchów, Kwestionariusz wizytacyjny parafii św. Jakuba.
ADT, OB III, Wizytacje kanoniczne 1981, 4. dek. Tuchów, Kwestionariusz wizytacyjny parafii św. Jakuba.
AP w Tuchowie, Dokumentacja powykonawcza z przeprowadzonych prac ratujących zagrożony katastrofą budowlaną parafialny kościół pw. św. Jakuba w Tuchowie w Diecezji Tarnowskiej.
AP w Tuchowie, Kronika Parafii Tuchowskiej, t. 1.
AP w Tuchowie, Kronika Parafii św. Jakuba w Tuchowie, t. 2.
AP w Tuchowie, Wykaz szkód wyrządzonych organiście w Tuchowie z 21.10.1916.
Rozmowy z Józefem Rapałą, organistą w Tuchowie (1996-) 27 XII 2010; 10 VIII 2015.
Rozmowa z Mirosławem Jakubowskim, organmistrzem z Włocławka 10 VIII 2015.
Rozmowa ze Stanisławem Romanowskim, organistą w Tuchowie (1972-1995) 10 II 2017.

³⁵ Rozmowy z Józefem Rapałą, organistą w Tuchowie od IX 1996 roku, w dn. 27.12.2010 oraz 10.08.2015 (Zob. A. GŁADYSZ, *Organy i organiści w kościołach dekanatu tuchowskiego diecezji tarnowskiej. Studium historyczno-instrumentoznawcze*, Lublin 2011, mps pracy mgr w AU KUL, s. 153, 160).

OPRACOWANIA

- BABNIS M., Kultura organowa Galicji ze szczególnym uwzględnieniem działalności organmistrza lwowskiego Jana Śliwińskiego, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej, Słupsk 2012.
- GŁADYSZ A., Organy i organiści w kościołach dekanatu tuchowskiego diecezji tarnowskiej. Studium historyczno-instrumentoznawcze, Lublin 2011, mps pracy mgr w AU KUL.
- GŁADYSZ A., Organy w kościołach dekanatu tuchowskiego diecezji tarnowskiej do 1918 roku, w: Studia Organologica, t. 5, red. M. Szymanowicz, Polihymnia, Lublin 2016, s. 107-126.
- GŁADYSZ J., Życie muzyczno-liturgiczne w Sanktuarium Matki Bożej Tuchowskiej w latach 1893-1966, Poligrafia Redemptorystów, Tuchów 2013.
- OBRZUT S., Kościół parafialny pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła w Tuchowie, w: Kamienie milowe. Tuchowskie jubileusze końca wieku, red. J. Koziół, Mała Poligrafia Redemptorystów, Tuchów 2000, s. 75-81.
- SZYMANOWICZ M., Organy w kościołach diecezji radomskiej. Historia i stan obecny, Polihymnia, Lublin 2006.

NIEISTNIEJĄCE ORGANY FIRMY BRACI RIEGER Z KARNIOWA
W KOŚCIELE PW. ŚW. JAKUBA APOSTOŁA W TUCHOWIE.
ANALIZA INSTRUMENTOZNAWCZA

Streszczenie

W artykule przeprowadzono analizę instrumentoznawczą zdemontowanych w sierpniu 2015 roku organów Braci Rieger z Karniowa. Instrument, wybudowany w tuchowskim kościele parafialnym przed 100 laty, wpisuje się w liczne instrumentarium organowe firmy na terenie diecezji tarnowskiej i w ogóle Polski.

W pierwszej części artykułu zarysowano okoliczności montażu i remonty organów, aż do chwili ich demontażu. Drugi fragment koncentruje się na opisie instrumentu: chóru, szafy-prospektu, miecha, stołu gry, traktury i wiatrownic oraz dyspozycji instrumentu, wraz ze schematycznym ukazaniem układu piszczałek wewnątrz szafy. Trzecia część stanowi analizę struktury brzmieniowej zawierającą omówienie skali pionowej i poziomej oraz przynależności do poszczególnych rodzin głosowych.

Słowa kluczowe: organy; Bracia Rieger; kościół św. Jakuba w Tuchowie.